ZAMONAVIY PUBLITSISTIK MATNLARDA SINTAKTIK QISQARTMALAR ("XALQ SO‘ZI" GAZETASI MISOLIDA)

VALIYEVA MADINA FAXRIDDIN QIZI
OSIYO XALQARO UNIVERSITETI 1-BOSQICH MAGISTRANTI

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy o‘zbek publitsistik matnlarida qo‘llanilayotgan sintaktik qisqartmalarning lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda "Xalq so‘zi" gazetasi materiallari asosida sodda va qo‘shma gaplarning ixchamlashtirilishi, ellipsis, to‘liqsiz gaplar, ajratilgan bo‘laklar hamda sarlavhalarda qo‘llaniladigan sintaktik vositalarning uslubiy imkoniyatlari yoritiladi. Publitsistik uslubning asosiy talabi bo‘lgan qisqalik, aniqlik va ta'sirchanlikni ta'minlashda sintaktik qisqartmalarning o‘rni ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sintaktik qisqartmalar gazeta matnining axborot sig‘imini oshirish, matnni ixcham shaklda yetkazish hamda o‘quvchining e'tiborini muhim axborotga qaratishda muhim uslubiy vosita hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: publitsistik uslub, sintaktik qisqartma, ellipsis, to‘liqsiz gap, gazeta tili, sintaksis, "Xalq so‘zi", sarlavha, matn lingvistikasi, uslubshunoslik.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda ommaviy axborot vositalarining jamiyat hayotidagi o‘rni tobora ortib bormoqda. Gazeta, internet nashrlari va boshqa publitsistik manbalarda axborotni tezkor, aniq hamda ixcham shaklda yetkazish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu sababli publitsistik matnlarda tilning barcha imkoniyatlaridan, jumladan, sintaktik qisqartmalardan keng foydalaniladi.

Sintaktik qisqartmalar gapning mazmuniga zarar yetkazmagan holda ayrim bo‘laklarning tushirib qoldirilishi yoki ixcham ifodalanishi orqali yuzaga keladigan sintaktik hodisadir. Bunday vositalar matnni ortiqcha takrorlardan xalos qiladi, nutqning ravonligini ta'minlaydi hamda axborotni tez qabul qilish imkonini

yaratadi. Ayniqsa, gazeta sarlavhalari, qisqa xabarlar, reportaj va tahliliy maqolalarda bunday sintaktik qurilishlar faol uchraydi.

O‘zbek tilshunosligida sintaksis masalalari yuzasidan ko‘plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan bo‘lsa-da, zamonaviy publitsistik matnlarda sintaktik qisqartmalarning qo‘llanish xususiyatlari, ayniqsa "Xalq so‘zi" gazetasi materiallari misolida maxsus o‘rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki mazkur gazeta rasmiy-publitsistik uslubning yetakchi namunalaridan biri sifatida mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotini yoritishda muhim o‘rin tutadi.

Tadqiqotning maqsadi – "Xalq so‘zi" gazetasi materiallari asosida zamonaviy publitsistik matnlarda uchraydigan sintaktik qisqartmalarni aniqlash, ularning turlari, uslubiy vazifalari hamda matnning kommunikativ samaradorligini ta'minlashdagi o‘rnini tahlil qilishdan iborat.

Mazkur maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: sintaktik qisqartma tushunchasining nazariy asoslarini yoritish; publitsistik uslubning sintaktik xususiyatlarini tavsiflash; "Xalq so‘zi" gazetasi materiallarida uchraydigan sintaktik qisqartmalarni tahlil qilish; ularning uslubiy va kommunikativ funksiyalarini ilmiy asoslash hamda tegishli xulosalarni shakllantirish.

Tadqiqot davomida tavsifiy, qiyosiy-tahliliy, lingvistik kuzatish va matn tahlili metodlaridan foydalanildi. Olingan natijalar zamonaviy o‘zbek publitsistik tilining sintaktik xususiyatlarini o‘rganishda muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Zamonaviy publitsistik matnlarda sintaktik qisqartmalarning nazariy asoslari

Publitsistik uslub ommaviy axborot vositalari tilining muhim ko‘rinishlaridan biri bo‘lib, unda axborotni tezkor, aniq va ta'sirchan tarzda yetkazish asosiy maqsad hisoblanadi. Shu sababli publitsistik matnlarda til birliklari iqtisodiyligi tamoyiliga amal qilinadi. Sintaktik qisqartmalar ana shu tamoyilning amaliy ifodasidir.

Sintaktik qisqartma – gap tarkibidagi ayrim bo‘laklarning mazmunga putur yetkazmagan holda tushirib qoldirilishi yoki ixcham shaklda ifodalanishidir. Bunda matnning umumiy mazmuni saqlanib qoladi, chunki tushirib qoldirilgan birliklar

nutq vaziyati yoki oldingi gaplar orqali anglashiladi.

Zamonaviy publitsistik matnlarda quyidagi sintaktik qisqartmalar faol qo‘llaniladi:

Ellipsis. Ellipsisda gapning ayrim bo‘laklari aytilmaydi, ammo ularning ma'nosi kontekstdan anglashiladi. Masalan:

"Hududlarda yangi korxonalar – foydalanishga."

Bu misolda kesim tushirilgan bo‘lsa-da, o‘quvchi "topshirildi" yoki "ishga tushirildi" ma'nosini oson anglaydi.

To‘liqsiz gaplar. Gazeta tilida qisqa va lo‘nda axborot berish maqsadida to‘liqsiz gaplardan keng foydalaniladi. Masalan:

"Yangi loyiha – yoshlar manfaatiga."

Mazkur jumlada ham asosiy fikr ortiqcha so‘zlarsiz ifodalangan.

Ajratilgan bo‘laklar. Publitsistik matnlarda muhim axborotni alohida ta'kidlash uchun ajratilgan bo‘laklardan foydalaniladi. Bunday sintaktik qurilish o‘quvchining e'tiborini asosiy mazmunga qaratadi.

Takrorlarning qisqartirilishi. Bir xil bo‘laklar ketma-ket kelganda ularning qayta qo‘llanishiga ehtiyoj qolmaydi. Natijada matn ixcham va ravon bo‘ladi.

Tilshunoslik nuqtai nazaridan sintaktik qisqartmalar matnning axborot sig‘imini oshiruvchi vositalardan biri hisoblanadi. Ular gazeta tilining dinamikligini ta'minlaydi, ortiqcha izohlarni kamaytiradi hamda o‘quvchining vaqtini tejaydi.

"Xalq so‘zi" gazetasi materiallari misolida sintaktik qisqartmalar tahlili

"Xalq so‘zi" gazetasi O‘zbekistonning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotini yorituvchi yetakchi nashrlardan biri sifatida publitsistik uslubning o‘ziga xos namunalarini namoyon etadi. Gazeta materiallarini kuzatish shuni ko‘rsatadiki, sintaktik qisqartmalar deyarli barcha janrlarda uchraydi.

Avvalo, gazeta sarlavhalarida ellipsis usuli juda faol qo‘llaniladi. Sarlavhaning qisqa va esda qolarli bo‘lishi o‘quvchini maqolaga jalb etuvchi asosiy omillardan biridir. Masalan, "Yangi marralar sari", "Mahallada yangi tashabbuslar", "Ta'limda yangi bosqich" kabi sarlavhalarda kesim qo‘llanilmagan bo‘lsa-da, mazmun to‘liq anglashiladi.

Shuningdek, reportaj va axborot janrlarida ham sintaktik ixchamlik ustuvor hisoblanadi. Uzoq va murakkab gaplar o‘rniga qisqa, lo‘nda jumlalardan foydalanilishi matnning o‘qilish sur'atini oshiradi. Bu esa zamonaviy o‘quvchining axborotni tez qabul qilish ehtiyojiga mos keladi.

Gazeta maqolalarida uyushiq bo‘laklarning takroran qo‘llanmasligi ham sintaktik iqtisodiylikni yuzaga keltiradi. Masalan, ketma-ket sanab o‘tilayotgan obyektlar yoki shaxslar haqida gap ketganda kesim faqat bir marta qo‘llanadi. Natijada matn ixcham, ravon va uslubiy jihatdan mukammal ko‘rinishga ega bo‘ladi.

Bundan tashqari, tahliliy maqolalarda muallif fikrining ta'sirchanligini oshirish maqsadida qisqa sintaktik konstruksiyalardan foydalaniladi. Bu usul o‘quvchining e'tiborini asosiy g‘oyaga qaratish bilan birga matnning emotsional ta'sirini ham kuchaytiradi.

Demak, "Xalq so‘zi" gazetasi materiallarida sintaktik qisqartmalar nafaqat til iqtisodiyligini ta'minlaydi, balki publitsistik uslubning ta'sirchanligi, ravonligi va kommunikativ samaradorligini ham oshiruvchi muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi

Sintaktik qisqartmalarning uslubiy va kommunikativ vazifalari

Publitsistik matnning asosiy vazifasi keng jamoatchilikka axborotni tezkor, ishonchli va ta'sirchan shaklda yetkazishdan iborat. Ushbu vazifani bajarishda sintaktik qisqartmalar alohida ahamiyat kasb etadi. "Xalq so‘zi" gazetasi materiallari tahlili shuni ko'rsatadiki, sintaktik iqtisodiylik gazeta tilining eng muhim belgilaridan biridir.

Birinchidan, sintaktik qisqartmalar matn hajmini ixchamlashtiradi. Gazeta sahifasida joy cheklanganligi sababli mualliflar ortiqcha so‘z va takrorlardan qochishga intiladilar. Ellipsis, to‘liqsiz gaplar va takrorlarning qisqartirilishi aynan shu maqsadga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, sintaktik qisqartmalar matnning ekspressivligini oshiradi. Qisqa va lo‘nda jumlalar o‘quvchining e'tiborini tez jalb qiladi, axborotni esda saqlashni osonlashtiradi. Ayniqsa, sarlavha va kichik sarlavhalarda bunday vositalar

o‘quvchini maqolani mutolaa qilishga undaydi.

Uchinchidan, sintaktik qisqartmalar publitsistik matnning dinamikligini ta'minlaydi. Zamonaviy axborot makonida voqealar juda tez almashadi. Shu sababli gazeta tili ham sodda, aniq va ixcham bo‘lishi zarur. Sintaktik iqtisodiylik ushbu talabni samarali ta'minlaydi.

Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, "Xalq so‘zi" gazetasida sintaktik qisqartmalar, ayniqsa, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy mavzudagi maqolalarda faol qo‘llaniladi. Bu esa mazkur nashrning zamonaviy publitsistik uslub talablariga mos ravishda shakllanayotganini ko'rsatadi.

Tahlillar natijasida quyidagi ilmiy xulosalarga kelish mumkin:

sintaktik qisqartmalar zamonaviy publitsistik matnning ajralmas sintaktik xususiyatidir;

ellipsis va to‘liqsiz gaplar gazeta tilida eng ko'p uchraydigan sintaktik vositalar hisoblanadi;

sintaktik iqtisodiylik matnning axborot sig‘imini oshiradi;

qisqartmalar publitsistik uslubning ta'sirchanligi va kommunikativ samaradorligini kuchaytiradi;

"Xalq so‘zi" gazetasi tilida sintaktik qisqartmalar me'yoriy va uslubiy jihatdan maqsadga muvofiq qo‘llanadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari zamonaviy o‘zbek publitsistik matnlarida sintaktik qisqartmalar muhim uslubiy vosita ekanligini tasdiqlaydi. "Xalq so‘zi" gazetasi misolida olib borilgan tahlillar ellipsis, to‘liqsiz gaplar, ajratilgan bo‘laklar va sintaktik iqtisodiylikka asoslangan boshqa qurilmalar gazeta tilining ta'sirchanligi hamda ixchamligini ta'minlashini ko‘rsatdi.

Sintaktik qisqartmalar axborotni tez yetkazish, o‘quvchi e'tiborini asosiy mazmunga qaratish, matnning ravonligi va mantiqiy izchilligini saqlashga xizmat qiladi. Zamonaviy ommaviy axborot vositalari tilida bunday vositalarning qo‘llanish doirasi tobora kengayib borayotgani ularning til taraqqiyotidagi

ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kelgusida internet nashrlari, elektron OAV va ijtimoiy tarmoqlar tilida sintaktik qisqartmalarning qo‘llanish xususiyatlarini qiyosiy jihatdan o‘rganish o‘zbek tilshunosligi uchun istiqbolli ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2001.

. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis. – Toshkent: Fan, 2015.

va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.

. O‘zbek tili ensiklopediyasi. – Toshkent, 2022.

gazetasi. 2024–2026-yillardagi ijtimoiy-siyosiy maqolalar va axborot materiallari.